

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 5 Issue 6, p. 39-50, December 2012

**ANADOLU TİCARETİNİN GELİŞMESİ BAĞLAMINDA
SELÇUKLULARIN KIRIM/SUĞDAK POLİTİKASI**

*SELJUKS' KIRIM/SUĞDAK POLICY IN THE CONTEXT OF THE
DEVELEPMENT OF ANATOLIAN TRADING*

Yrd. Doç. Dr. Yaşar BEDİRHAN

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

Abstract

Among the Turkey Seljuk State's (1075-1318) sultans; I. Rukneddin Suleyman-shâh (467-478/1075-1086), I. Rukneddin Kilic Arslan (485-500/1093-1107), Sahinsâh (1110-1116) ve I. Rukneddin Mesud (510-550/1116-1155) devoted their life to conquer Anatolian lands, to found and organize the state by wars against The Crusaders, The Great Seljuks, and the other Turkish Tribes. These sultans are also called as founder sultans.

Turkey Seljuk State's(1075-1318) went under a rapid development period in political, military, economic, commercial, cultural and architectural aspects from the late years of I. Rukneddin Mesud (510-550/1116-1155), and II. Rukneddin Kilic Arslan'dan (550-588/1156-1192).

Founded in today's Turkish Republic lands that have never lost its geopolitical and strategic importance but gains, Turkey Seljuk State (1075-1318) knew how to get benefit from these lands that is commercial bridge in the middle of three continents for ages. In this success, as much as geographical advantages followed policy's importance could not be denied. In the world history- as today- trading has been of a great importance in order to develop a state.

As the Turkey Seljuk Sultans knew it very well, to make progress in Anatolia they labored so much to develop commercial activities. Especially, they ensured the safety of trade routes passing through Anatolia, and they also tried to ensure sea trade routes that had connections with Anatolia. The most important sample of this was the expedition to Kirim done in the time of I. Alaaddin Keykubad. In

order to handle Middle Asia Trade via Black Sea trade route, Turkey Seljuk State's sultan I. Alaaddin Keykubad conquered Kırım, and ensured the safety of Blacksea trade route.

Key words : Türkiye, Seljuks, Suğdak, Kırım, Trade

Özet

Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318) sultanlarından; I. Rükneddin Süleyman-şâh (467-478/1075-1086), I. Rükneddin Kılıç Arslan (485-500/1093-1107), Şahinşâh (1110-1116) ve I. Rükneddin Mesud (510-550/1116-1155) ömürlerini; Anadolu topraklarının fethi, Haçlılar ve Bizanslılar'la, Büyük Selçuklular'la ve diğer Türk Beylikleri'yle savaşlar ile devletin kurulup teşkilâtlandırılması yolunda fedâ etmişlerdir. Bu sultanlara kurucu sultanlar da diyebiliriz.

Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318), I. Rükneddin Mesud'un (510-550/1116-1155) son yılları ile II. Rükneddin Kılıç Arslan'dan (550-588/1156-1192) itibaren siyasî, askerî, iktisadî, ticarî, harsî ve mimarî açılardan hızlı bir kalkınma devresine girmiştir.

Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318), bugün de jeopolitik ve stratejik öneminde hiçbir azalmaya uğramamış, hatta bir kat daha artmış olan Türkiye'de kurulduğu için, tarih boyunca üç kıta arasında önemli bir ticarî köprü rolünü üstlenen bu coğrafyanın tüm avantajlarından başarıyla faydalanmasını bilmiştir. Bu başarıda coğrafi avantajlar kadar, hatta daha çok takip edilen siyasetlerin önemi yadsınmaz. Dünya tarihinde - bugün de olduğu gibi— ticaret insanların geçimi, devletlerin kalkınması için büyük bir önem taşımıştır.

Türkiye Selçuklu Sultanları da bunu çok iyi bildiklerinden, Anadolu'nun gelişmesi için ticarî faaliyetlerin gelişmesine büyük çaba harcamışlardır. Özellikle Anadolu üzerinden geçen ticaret yollarının güvenliğini sağladıkları gibi, Anadolu ile bağlantılı olan deniz ticaret yollarının da güvenliğini sağlamaya çalışmışlardır. Bunun en önemli örneği I. Alaaddin Keykubad zamanında (1220/1237) Kırım'a yapılan seferdir. Karadeniz ticaret yolu vasıtasıyla Orta Asya bozkırlarının ticaretini elinde tutmaya çalışan Türkiye Selçuklu sultanı I. Alaaddin Keykubad, Kırımı ele geçirmiş ve böylece Karadeniz ticaret yollarının güvenliğini sağlamıştır.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Selçuklular, Suğdak, Kırım, Ticaret

Giriş

Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318) sultanlarından; I. Rükneddin Süleyman-şâh (467-478/1075-1086)¹, I. Rükneddin Kılıç Arslan (485-500/1093-1107)², Şahinşâh (1110-1116)³

¹ Anna Komnena, Aleriad (**Malazgirt'in Sonrası**), İstanbul 1996 s. 124,126,132-133, 142,163, 193-197 çev. Bilge Umar (İnkılap yay.), İbnü'l-Esir, **el-Kâmil Fi't-Tarih**, C.X s.128-129, 135-136 Kerimü'ddin Mahmud Aksarayî, **Müsemmeretü'l-Ahbar ve Müseyeretü'l Ahyar**, Ankara 2000 s. 14-15 çev.Mürsel Öztürk (Bundan sonra; M.ö. T.T.K. yay.), Müneccimbaşı, **Camiü'd-Düvel, Selçuklular Tarihi** (Tenkitli Metin Şerhi ve Tercümesi, A. Öngül), C.II İzmir 2000, s. 4-8, O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s. 45-82, a.mlf., "Süleyman-şâh" İ. A., Eskişehir 1997 C.XI. s. 201-219, Ali Sevim, **Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleyman-şâh**, Ankara 1990 s. 1-42 (TTK yay.), Cl. Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, İstanbul 1984, s.8 - 11, E. Merçil, **Müslüman – Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul 1985, s. 105-110, C. Alptekin, "Türkiye Selçukluları" **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.VIII s. 211-219.

²Anna Komnena, **a.g.e.**, s. 202,206, 270-271, 325-326, 328, İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, C.X s. 342-345, Aksarayî, **a.g.e.**, s. 15-16, 20-22, Müneccimbaşı, **a.g.e.**, C.II s. 8-16, Turan, **Selçuklular Zamanında...**, s. 95-111, 142- 147, amlf., "Kılıçarslan I." İ.A. Eskişehir 1997 C. VI s.681-688, Işın Demirkent, **Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan**, Ankara 1996 s. 1-61 (T.T.JL yay.), a.mlf., "Kılıçarslan" T.D.V.İ.A. Ankara 2002 C. XXV s.396-399, Cahen, **a.g.e.**, s. 13- 16, Merçil, **a.g.e.** s. 114-118, Alptekin, "Türkiye Selçukluları" C.VIII s. 223-233.

ve I. Rükneddin Mesud (510-550/1116-1155)⁴ ömürlerini; Anadolu topraklarının fethi, Haçlılar ve Bizanslılar'la, Büyük Selçuklular'la vd. Türk Beylikleri'yle savaşlar ile devletin kurulup teşkilâtlandırılması yolunda feda etmişlerdir. Bu sultanlara kurucu sultanlar da diyebiliriz, Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318) kısa süreli inkıtâlarla karşılaşmakla birlikte kuruluşunu mezkur sultanlara borçludur.

Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318), I. Rükneddin Mesud'un (510-550/1116-1155) son yılları ile II. Rükneddin Kılıç Arslan'dan (550-588/1156-1192)⁵ itibaren siyasî, askerî, iktisadî, ticarî, harsi ve mimarî açılardan hızlı bir kalkınma devresine girmiştir. II. Rükneddin Kılıç Arslan'ın (550-588/1156-1192) oğulları arasında kısa süreli bir saltanat mücadelesi yaşanmakla birlikte, II. Rükneddin Süleyman-şâh'ın (592-600/1196-1204)⁶ idareyi ele almasından sonra merkezî otorite güçlenmeye başlamıştır. I. Gıyaseddin Keyhusrev (588-592/1192-1196—601-607/1205-1211)⁷ devrinde devlet, özellikle Antalya'nın fethedilmesi ile Akdeniz'e açılmış, böylece bir kara devleti görünümünden kurtulmuştur.

I. Gıyaseddin Keyhusrev'in (588-592/1192-1196—601-607/1205-1211) oğulları, I. İzzeddin Keykavus (607-616/1211-1220)⁸ ve I. Alaeddin Keykubâd (616-634/1220-1237)⁹ devirlerinde, her alanda yaşanan ilerlemeler ve gelişmeler sonucunda, devlet gücünün ve refahın zirvesine ulaşmıştır.

Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318), bugün de jeopolitik ve stratejik öneminde hiçbir azalmaya uğramamış, hatta bir kat daha artmış olan Türkiye'de (Anadolu, Bilad-ı Rum)

³ Anna Komnena, **a.g.e.**, s. 479-480, 498-501, Turan, S. Zamanında...s. 153-158, Alptekin, "Türkiye Selçukluları" C.VIII s.237-236, Cahen, a.e, s. 18-21, Merçil, Müslüman-Türk..., s. 118-119.

⁴ Anna Komnena, **a.g.e.**, s.498-501, Aksarayî, **a.g.e.**, M.Ö. s.22, Müneccimbaşı, **a.g.e.**, C.II s. 16-18, Turan, S. Zamanında...s. 158-196, Cahen, **a.g.e.**, s. 23- 33, Muharrem Kesik, **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)**, Ankara 2003 s. 7-135 (T.T.K yay.), Alptekin, "Türkiye Selçukluları" C.VIII s.237-247, Merçil, **a.g.e.**, s. 119-124.

⁵ İbn Bibi, **a.g.e.**, C.I s. 31-33, Aksarayî, **a.g.e.**, M.Ö. s.22-23, Müneccimbaşı, **a.g.e.**, C.II s. 18-28, Turan, **a.g.e.**, s. 197-236, amlf., "Kılıçarslan II." T.A. Eskişehir 1997 C. VI s.688-702, Abdulhaluk Çay, **II. Kılıçarslan**, Ankara 1978, s. 1-115 Alptekin, "Türkiye Selçukluları" C.VIII s. 248-258, Merçil, **a.g.e.** s. 124- 130.

⁶ İbn Bibi, **el- Evâmirü'l-Alai'ye Fi'l-Umuru'l-Alai'ye (Selçukname) (çev. M. Öztürk)**, Ankara 1996 C.I s. 41-57, 77-97, Aksarayî, **a.g.e.**, s.24, Müneccimbaşı, **a.g.e.**, C.II s. 29- 33, Turan, a.g.e. s. 237-264, amlf., "Süleyman-şâh II. " İ.A. Eskişehir 1997 C. XI s. 219-231, Alptekin, "Türkiye Selçukluları" C.VIII s. 260-263, Merçil, **a.g.e.** s. 131-133.

⁷ İbn Bibi, **a.g.e.**, C.I s. 31-40, 52-77, 97-132, Aksarayî, **a.g.e.**, s.23-25, Müneccimbaşı, **a.g.e.**, C.II s. 36^1, Turan, **a.g.e.** s. 237-241, 268-293, a.mlf., "Keyhusrev I" İ.A. Eskişehir 1997 C.VI s. 613-619, Tuncer Baykara, **I. Gıyaseddin Keyhusrev (Gazi-Şehit)**, Ankara 1997 s. 7-72 (T.T.K yay.), Alptekin, "Türkiye Selçukluları" C.VIII s.259, 265-271, Ali Sevim, "Keyhusrev I" **T.D.V.LA.** Ankara 2002 C.XXV s. 347-349, Merçil, **a.g.e.**, s. 130-131, 133-136

⁸ İbn Bibi, **a.g.e.**, C.I s. 132-218, Aksarayî, **a.g.e.**, s. 25, Müneccimbaşı, **a.g.e.**, C.II s. 41- 57, Turan, **a.g.e.**, s. 293-324, a.mlf. "Keykavus I." İ.A. Eskişehir 1997 C. VI s. 631-641, Salim Koca, **Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)**, Ankara 1997 s. 13-105 (T.T.K. yay.), Alptekin, "Türkiye Selçukluları" C.VIII s. 272-281, Merçil, **a.g.e.**, s. 136-139

⁹ İbn Bibi, **a.g.e.**, C.I s. 218-458, Aksarayî, **a.g.e.**, s.25, Müneccimbaşı, **a.g.e.**, C.II s. 57-80, Turan, **a.g.e.** s. 325-402, a.mlf., " Kekubâd I." İ.A. Eskişehir 1997 C. VI s. 645-659, Emine Uyumaz, **Sultan I. Alâeddin Keykubat Devri Selçuklu Tarihi (1220-1237)**, İstanbul 1997 s. 12-119 (Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Alptekin, "Türkiye Selçukluları" C.VIII s. 282-297, **a.g.e.** s. 139-148.

kurulduğu için, tarih boyunca üç kıta arasında önemli bir ticarî köprü rolünü üstlenen bu coğrafyanın tüm avantajlarından başarıyla faydalanmasını bilmiştir. Bu başarıda coğrafi avantajlar kadar, hatta daha çok takip edilen siyasetlerin önemi yadsınmaz. Dünya tarihinde - bugün de olduğu gibi— ticaret insanların geçimi, devletlerin kalkınması için büyük bir önem taşımıştır. Öyle ki, tacir kişilikleri ve ticaretteki maharetleriyle göze çarpan Fenikeliler¹⁰ ve Soğdlular'ın¹¹ sadece ticaretle geçimlerini sağlamaları ve yakaladıkları refah seviyesi buna birer örnektir.

Türk fetihlerinin ilk dönemlerinde meydana gelen savaşlar sonucunda çıkan genel kargaşanın geçici olarak ticaret olanaklarını kısıtladığını söyleyebiliriz. Ancak XIII. yüzyılın başlarındaki olayları özellikle Latinlerin İstanbul'u fethi yüzünden İstanbul pazarlarının karışmasını göz önüne alırsak tam aksi bir durumla karşılaşırız. Bir taraftan tam gerçekleşme de Müslüman dünyasıyla bütünleşme, diğer taraftan bir Selçuklu sarayının ve ülke içinde önemli merkezlerin kurulması sonucu Türk fetihleri ticaretin gelişmesine yol açmıştır¹². Alesio Bombaci'ye göre, Selçuklu ülkesinde esas iktisadî faaliyet ticaret üzerinde yoğunlaşmıştı. XII. yüzyıl sonlarında sultanlar, emirler, zenginler ülkede uluslar arası ticaretin gelişmesine büyük çaba gösteriyorlardı. Konyalı tüccarlar İstanbul'a kadar gidip orada alış veriş yapıyor ve Chonae'daki aziz Mihail fuarına katılıyordu. 1332'de ölen Teodora Lamenti, Anadolu'ya ilişkin ağıtlarında burayı zorunlu ihtiyaç mallarından hatta lüks maddelerden hiçbir şeyin eksik olmadığı bir ülke diye nitelemiştir¹³.

Selçuklular Döneminde Suğdak (Kırım)'ın Ticari Önemi

I.Alâeddin Keykubad'ın seferi zamanında Suğdak'ta Türkler'in, Kıpçaklar'ın ve biraz da Ruslar'ın yaşadıkları; bundan 20-30 sene önce Mısır tarihçisi İbn Abu'z-Zahir'in, Baybars'ın Berke Han'a gönderdiği elçilik sefahatını tasvir ederken yazdığı şu cümlelerden anlaşılmaktadır. “bundan sonra onlar, Suğdak adıyla maruf dağa çıktılar; (burada) Kıpçak, Rus ve Alanlılar (Türkler) gibi muhtelif insanların iskan ettiği Kırım mahallinin hükümdarı tarafından karşılandılar”¹⁴.

Öyle ahlaşılıyor ki, XIII. asrın başlarında Suğdak, Kıpçaklar'a vergi veren ve büyük çapta ticaretle uğraşan Alanlı, Rus, Kıpçak ve Hazar Türkleri ile meskun, kale ve iskelesi bulunan bir şehirdi. İlk önce bu ticaretin istikameti, hangi yolları takip ettiği, hangi ticaret merkezlerini içine aldığı ve hangi şartlar altında cereyan ettiği meselesi bizi alâkadar ediyor. Görüldüğü üzere, İbn Bibi'nin rivayetleri Selçuklu Devleti'ne katılan ve Kıpçak memleketinde soyulduğundan şikayet eden bir Müslüman tacirin sözüyle başlar. Bu artık bize Selçuklu Türkleri'nin Kırım vasıtasıyla Kıpçak ve Ruslarla ticari münasebetlerde bulduklarını ispat eder; bu konuda yine bize Moğol istilası zamanı ile ilgili bilgi veren kaynaklar yardımcı olmaktadır. İbnü'l-Esir; Cebe ve Söbütey'in 1222 – 23 seferine dair hikayesinde: “Onlar Suğdak şehrine uğradılar; bu Kıpçak şehriden ticaret eşyası alıyorlardı; çünkü o Hazar Denizi (Karadeniz) sahillerinde olup, oraya giyecek eşyasıyla yüklü gemiler gelirdi; bu eşyalar satılır ve onların mukabilinde cariyeler ve köleler, burtas kürkleri, kunduz, sincap derileri ve onların

¹⁰ Bülent İplikçioğlu, **Eski Çağ Tarihinin Ana Hatları**, İstanbul 1994 s. 99-100 (Bilim Teknik yay.)

¹¹ Zekeriyâ Kitapçı, **Orta Asya'da İslamiyetin Yayılışı ve Türkler**, Konya 1998 s. 107-109.

¹² Cahen, **a.g.e.**, s. 119-120.

¹³ Şerafettin Turan, **Türkiye - İtalya ilişkileri I** (Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine), İstanbul 1990 s. 96, M. Said Polat, **Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçuklularında İctimai ve İktisadî Hayat**, İstanbul 1997 s. 170 (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi).

¹⁴ Yakubovski, “İbn Bibi'nin XIII Asır Başında Anadolu Türkleri'nin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferlerin Hikayesi” **A.Ü.D.T.C.F. Dergisi** (çev. İ.Kaynak) Ankara 1954 s. 216.

memleketinde mevcut diğer eşya satın alınır¹⁵ demektedir. 1253 yılında Kırım'dan geçen Rubrukvis, Selçuk Türklerinin Kırım vasıtasıyla Kıpçak ve Ruslarla ticarete bulduklarını bize aktarmaktadır; o, Moğollar'dan önce başlıca ticaretin, Kırım ve Kıpçak memleketi vasıtasıyla, Rus ve Türk tacirleri arasında cereyan ettiğini açıkça kaydeder: "Türkiye'den şimal memleketlerine gitmek isteyen tacirlerin olduğu kadar, aksi istikametten, yani Rusya ve şimal memleketlerinden gelen bütün tacirler de Sinop'un karşısında bulunan Solda'ya (Suğdak) uğramaktadırlar. Bunlardan bir kısmı vvakım (ermin), sincap ve diğer kıymetli kürkler; diğerleri pamuklu dokumalar, dimi bezi (gambasio), ipekli kumaşlar ve kokulu kökler (otlar) getirirler."¹⁶

Bu dönemde Karadeniz ve çevresinin siyasi vaziyetini göz önüne aldığımızda bu ticari faaliyetlerin ne kadar önemli bir yer işgal ettiğini görebiliriz. Yine İbn Bibi'den Selçuklu Türklerinin daha İzzeddin döneminde bölgede önemli bir güç olduğunu öğreniyoruz. Çünkü Trabzon hâkimi 1214'de Sinop'u kaybettikten sonra, Selçuklu sultanlarından, önce İzzeddin'e ve sonraları Alâeddin'e vergi verir duruma gelmişlerdir. Trabzon Devleti'nin zayıflaması, Trabzon vasıtasıyla yapılmakta olan büyük ticari muamelelere onlar açısından ağır bir darbe indirmiştir. Çünkü XIII. yüzyılda Trabzon ile Kırım ve Suğdak'ın ticari bağları çok kuvvetli idi. Öyle ki, transit merkezinden büyük miktarda Rus buğdayı Kırım – Trabzon üzerinden nakledilmekte ve buradan elde edilen gelir de doğrudan doğruya bölge devletlerine kalmaktaydı. Böylece, bize İbn Havkal'ın, X. yüzyılda Rusya'dan Kırım vasıtasıyla daha ileriye Tebriz ve Hemedan'a kadar uzandığını bildirdiği,¹⁷ bütün bu ticaret yollarının ve buradan elde edilen gelirlin Selçuklu Türklerinin eline geçtiğini görmekteyiz.

XIII. yüzyılda bu ticaretin ve ticaret yollarının ne kadar önemli olduğu İbnü'l-Esir'in 1205 yılına dair çeşitli olayları anlatırken naklettiği bilgilerden öğreniyoruz: "**Anadolu hükümdarı Gıyaseddin Hüsrev-şah, şehrin hâkiminin kendisine itaati reddedip, kalesine kapandığı için Trabzon şehrine karşı sefere hazırlanıyordu. Bu sebepten, Anadolu (Rum), Rusya, Kıpçaklar ve diğer memleketlerden arasındaki kara ve deniz yolları kapanmıştı. Gıyaseddin'in memleketine (bundan sonra) kimse gelmedi. Bu yüzden tacirler büyük zarar gördüler; çünkü ticaret yapmak için Suriye, İran, Musul, Cezire ve başkaca yerlerden oraya gelirlerdi ve kalabalık bir şehir olan Sivas'ta birçoğu toplanıp kalmıştı. Bahsi geçen yol açılmadığı için tacirler çok zarar ettiler ve malını sermayesi fiyatına verebilen, kendini bahtiyar hissediyordu**".¹⁸ İbnü'l-Esir'in bu haberi bize göre Anadolu'nun ticari yapısı ve önemi açısından çok büyük bir durum arz etmektedir. Çünkü bu, yalnız XII. asrın sonu ve XIII. asrın başında Anadolu'nun Kıpçak sahası ile Rus prenslikleri arasında cereyan eden ticari münasebetleri değil, bu ticari faaliyetlerin ne kadar büyük çapta olduğunu da ortaya koymaktadır. Bütün bu olayları karşılaştırdığımızda, kesilen ticari münasebetlerin daha 1214 yılında Selçukluların elinde bulunan, Sinop vasıtasıyla yapıldığı kanaati hasıl olmaktadır.

Suğdak Anadolu ile Kıpçak bozkırları, Rusya, Bulgar ve daha ilerideki memleketlere giden yolların en büyük merkezlerinden biridir. Bu yol o çağlarda hemen herkes tarafından bilinmektedir. Çeşitli kaynaklarda bu yollar ve istikametleri ile ilgili sarıh bilgiler bulunmaktadır. Yukarıda da anlattığımız gibi, Karadeniz'in iki sahili, yani Türk ve Kırım sahili arasındaki bağlantının önemi Sultan Alâeddin Keykubat zamanından itibaren daha da

¹⁵ İbnü'l-Esir; a.g.e. C. XII, s. 348.

¹⁶ Yakubovski, a.g.m. s. 215, 217.

¹⁷ R. Şeşen, **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, s. 162.

¹⁸ İbnü'l-Esir; a.g.e. C. XII, s. 201.

artmıştır. Bilindiği üzere birinci yol Kırım'dan Kuzeyde Rus prensliklerine, Kuzey-doğuda Kıpçak bozkırlarının içlerine, oradan da Bulgar arazisine ve nihayet Hazar Denizi'nin kuzey sahilleri kenarını takip ile Harizm'e ve daha doğuya doğru gider.¹⁹ Bunlar kara yolları olup IX. ve X. asır Arap coğrafyacılarının tasviri sayesinde bilgi edindiğimiz bu yol çok işlektir, ıssız ovalarda kendilerini daima bedbaht hissetmeyen tüccarlar, hususi şirketler kurarak, kervanlar halinde dolaşırlardı.

İkinci yola gelince; bu yol Sinop limanından başlayarak Tokat'tan geçip Sivas'ta Anadolu'nun doğu-batı istikametinde ilerleyen diğer bir yolla birleştikten sonra Malatya üzerinden devrin büyük bir ticaret şehri olan Halep'e ulaşıyordu. Kuzey ülkelerinden gelen tacirler yolun her bakımdan müsait olması dolayısıyla Sivas'tan Kayseri'ye, Yabanlu Pazarı'na²⁰ ve hatta Anadolu Selçuklularının payitahtı Konya'ya kadar ulaşabiliyorlardı. Suriye, Mısır, Irak, İran ve Türkistan ülkelerinden gelen tacirler, Sivas'ta Venedik, Ceneviz, Napoli, Piza gibi İtalyan devletlerine mensup kalabalık sayıda tüccar ile Bizans, Rus ve Kıpçak ülkelerine mensup tüccar ile buluşuyor ve geniş çapta mal alış-verişi yapıyorlardı.²¹ Anadolu'dan, Trabzon ve Sinop'tan olanlar, yalnız Kırım sahillerine değil, hatta daha ileriye, Kıpçak sahrasına, Rum prensliklerine ve Bulgar memleketlerine kadar giderler. Fakat esas ticari kuvveti Harizm ve Kafkaslı Türk tacirler teşkil etmektedir.²²

Birçok batılı müverrihlerin de ittifakla üzerinde durdukları en önemli konulardan biri de Doğuda Müslüman tacirlerin büyük bir ticaret ve para kuvvetine malik olmalarıdır. Batı Avrupa Ortaçağ şehir iktisadiyatının aksine olarak, İslam alemi kapalı şehir nedir bilmeyerek, bunların iktisadiyatı daima açık kapı sistemini takip etmektedir. En fazla sanayi çeşitleri, değişik iktisadi malların üretimi büyük ticari sermayenin tam hakim olduğu muayyen muhitlere sevk olunur, emtia mübadelesi şekline girer. İşte bunun için doğuda Müslüman tacirler büyük ticari ve para kuvvetine maliktirler. Sağlam bir teşkilata sahip, zamanın muazzam eşya para ve dolayısıyla "siyasi kuvvete" malik olan onlar, ayrı ayrı teşekküller halinde birleşirler.²³ W. Barthold'un verdiği bilgiye göre; "*...hükümetler tarafından verilen havale kağıtları ile para almaktan ise, tüccarlar tarafından verilen havale kağıtları ile para almanın daha kolay olduğu söyleniyor. Tüccarlar arasında özellikle Türkler ve İranlılar çok olduğundan farsça çek kelimesi yayılmıştı. Hatta bu kelime Arapların kullandığı Sak şeklinde değil, belki farsça çek şeklinde yayılarak, sonradan Batı-Avrupa'ya geçmekle bütün ticaret alanında kullanılır oldu*".²⁴

Karadeniz'in Kuzeyinde ve Kafkasya'da Yaşayan Milletler ile Ticari Münasebetler

Azerbaycan, Gürcistan, Kafkasya ve ötesinde, II. Rükneddin Kılıç Arslan'dan (1156-1192) başlamak üzere, II. Mesud'a (1284-1296 / 1302-1310) kadarki Türkiye Selçuklu sultanlarının darp ettirdikleri muhtelif sikkeleri havi gömüler bulunmuştur. Bir baskın vukuu halinde tacirler sahip oldukları paraları çabucak toprağa gizlerlerdi. Böylece mezkur devrin sikkeleri günümüze kadar ulaşmıştır. Bu bulgular bize Selçuklu Türkiye'si ile Kafkaslar arasında canlı bir ticaretin olduğunu, tacir kabilelerinin buralara alış verişi yapmaya gittiklerini

¹⁹ Barthold, W; **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, (Hzr. H. D. Yıldız), T.T.K. Ankara 1990, s. 420.

²⁰ Sümer, F; **Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar**, İstanbul 1985, s. 4, 5. Gordlevski, **a.g.e.** s. 207, vd.

²¹ Gordlevski, **a.g.e.** s. 212, Sümer, **a.g.e.** s. 5.

²² Yakubovski, **a.g.e.** s. 220.

²³ Yakubovski, **a.g.e.** s. 222.

²⁴ Barthold, W; **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, (Yayına Haz. K.Y.Koprman, İ. Aka), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1975, s. 175, 176, 177.

göstermektedir. Nitekim, başta Trabzon olmak üzere Doğu Anadolu'daki Selçuklu şehirleri ile Azerbaycan şehirleri arasında ticarî ilişkiler kurulmuştur.²⁵

Türkiye ile Kafkasya arasındaki ticarî ilişkiler, kültürel etkileşim ve "alış-verişi de beraberinde getirmiştir. Önemli bir müessese olan Ahilik Türkiye'den önce Kafkasya'daki şehirlerde görülmüştür. Nitekim Ahi Ebu'l-Ferec ez-Zencanî (Ö.457/1064) Kafkasya'daki Zencan şehrindeydi. Söz konusu teşkilâtın Kafkas şehirlerinden gelenlerce daha sonra Türkiye'de de örgütlendiği bilinmektedir.²⁶

Karadeniz'in kuzeyindeki ülkelerin tacirleri de Türkiye ile ticarî münasebetler içinde bulunan insanlardandır. Kırım, Kıpçak, Rus ve Kafkas tacirleri Türkiye'ye gelirler, Türk tacirleri de buralara giderlerdi.²⁷ Özellikle Karadeniz'in kuzey kıyısındaki Suğdak (Kırım), Kıpçak, Rus ve Türklerin yaşadığı, çok mühim ticarî faaliyetlerin süregittiği bir liman şehri idi. Başta Türkiye, Mısır, Irak, Şam ve el-Cezire gibi İslam ülkelerinden gelerek, Sinop ve Trabzon'a ulaşan tacirler, buralardan gemilerle Karadeniz'e açılırlar ve Suğdak'a çıkarlardı. Mezkur tacirler buraya, pamuklu dokumalar, ipekli kumaşlar, dimi bezi (gambasio) ve kokulu kökler gibi ticarî emtia getirirlerdi. Rus, Kıpçak ve Alanlılar (Türkler) gibi kuzeyli tacirler ise köle, cariyeye, burtas kürkleri, kunduz ve sincap derileri getirirlerdi.²⁸ Özellikle Rusya, derilerinden çeşitli kürklerin yapıldığı kakım, gelincik, samur, sansar ve tilki gibi hayvanların çokça bulunduğu bir ülkedir.²⁹ Suğdak'ta toplanan güneyli ve kuzeyli tacirler sözü geçen mallardan ihtiyaçları olanları karşılıklı olarak alır, satarlardı.

Anadolu Selçuklularının Suğdak ve Trabzon Seferleri

Moğollar Türkistan, İran, Azerbaycan ve Kafkasya'dan sonra Kıpçak İlini (Kumania) istila edip Kıpçakları imhaya girişince, 1223 senesi başlarında, Kırım sahilinde büyük ticaret şehri Suğdak'ı işgal ettiler. Yerli halkın önemli bir kısmı oraya buraya dağıldı. İbnü'l-Esir'in verdiği bilgiye göre; "Moğollar Suğdak şehrine varınca burayı ele geçirmişler ve halkını darmadağın etmişlerdi. Suğdak halkından bir kısmı dağların başına çoluk çocuklarıyla kaçıp gitmiş, bir kısmı da gemilere binerek o sıralarda Müslümanların elinde olup Kılıç Arslan'ın ahvadı tarafından yönetilmekte olan Anadolu Rum diyarına çekip gitmişlerdi.³⁰ Birçok tacirler

²⁵ Gordlevski, a.g.e, s.219, Musa Ziya Bunyatov, "12.-13. Yüzyıllarda Azerbaycan'la Küçük Asya Arasında Karşılıklı İlişkilerin öğrenilmesinde Kafkasya'da Bulunan Anadolu Selçukluları Sikkelerinin Bir Kaynak Olarak Önemi" **X. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22-26 Eylül 1986) Bildirileri**, Ankara 1991 C.III s.1001-1012 (T.T.K. yay.), R. A. Hüseyinov, "XI-XII. Yüzyıllar Azerbaycan'ında Şehir Yaşamı ve Emtea-Para İlişkileri Üzerine" **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (İstanbul 21- 25 Mayıs) Bildirileri**, Ankara 1990 s.759-764 (T.T.K. yay.)

²⁶ Cahen, a.g.e. s. 199, Bedirhan, a.g.e, s. 319, Karşılaştırmamız: M. Bayram, **Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu**, Konya 1991, s.4-5.

²⁷ O. Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**, Ankara 1988, s. 113, 139 - 143, a.mlf., **Selçuklular ve İslamiyet**, s. 134-135, a.mlf., **Keykâvus I** C. VI. s. 631-642, F. Sümer, "Keykâvus I" **T. D. V. İ. A. C.XXV. s. 352 - 353**, Koca, **Sultan I. İzzeddin...**, s. 66-71

²⁸ İbnü'l-Esir, a.g.e, C.XII s. 201, 346, 348, Rubruk, a.g.e, s.28, A. Eflâkî, **Ariflerin Menkubeleri; Mevlana ve Etrafındakiler** (çev. T. Yazıcı) İstanbul 1986, C.II s.243, W. Heyd, **Yakın Doğu Ticaret Tarihi**, (çev. E.Z. Karal) Ankara 2000, s. 328, Bedirhan, a.g.e, s.271-273, Yakubovski, a.g.m., s.215-216

²⁹ Marco Polo, **Geziler Kitabı**, (çev. Ö. Güngören) İstanbul 1985, s. 210, Marco Polo Seyahatnamesi, (çev. F. Dokuman), Tercüman 1001 Temel Eser.

³⁰ İbnü'l-Esir, a.g.e. C. XII, s. 346.

ve zenginler kıymetli mallarını ve servetlerini gemilere doldurup Anadolu sahillerine çıktılar ve Selçuklulara sığındılar. Bu esnada çok kıymetli mallar taşıyan bir gemi de sahilde battı. O devrin hukukuna göre batan gemi ve emtiası sahillere sahip hükümdara ait olduğu için, sultanın bu suretle çok büyük bir servete kavuştuğu rivayet ediliyor.³¹ İbn Bibi, Suğdak şehrinin perişan olması ve Moğolların çekilmesinden sonra Selçukluların tâbi olan Rumların bu büyük ticaret şehrine yerleşme faaliyetleri ve çeşitli tecavüz, yağma, çapul hareketlerinden mustarip olan tacirlerin de sultana şikayet etmeleri ile Keykubad'ın kuzey ticaret yolunu emniyet altına almak için deniz aşırı bir sefere karar verdiğini anlatır.³²

A. Yakubovski, Sultan Alâeddin Keykubad'ın, Kıpçak sahası ve Suğdak'ı Hüsameddin Çoban vasıtasıyla fethetmesini teşvik eden sebebi anlatırken İbn Bibi'den naklen şu bilgileri verir; "Sultan Alâeddin Keykubad başkentten Kayseri'ye geldiği zaman, adalet kapısına ticaret peşinde karada ve denizde uzun yıllar dünyayı dolaşan bir tacir girdi. Nasılsa o Kıpçak ve Rusların memleketinde iyi ticaret şartlarının mevcut olduğunu işitmiş ve mallarıyla oraya gitmeye karar vermiş; Hazer sahiline vardığı sırada ona hücum edip bütün malını yağma etmişler. Sultan, kendisinden yardım talep eden dilekçeleri dinledikten sonra fena halde hiddetlendi; tacirlerin mükafatlandırılmasını ve asker toplanılmasını emretti. Askerin başına, devletin Melikü'l-Ümera ve başkumandanı, Emir Hüsameddin Çoban'ı tayin ederek, Suğdak diyarına gönderdi."³³

Sultan bu sefere Kastamonu Uç Beyi Hüsameddin Çoban'ı görevlendirdi.³⁴ Hüsameddin Çoban devlet hizmetinde yüksek bir mevkii kazanmış, zekası, kahramanlığı, cömertliği, maiyeti ve askerlerinin çokluğu ile şöhret kazanmıştı. Yazıcıoğlu'na göre Hüsameddin Çoban alimleri, şairleri ve alperenleri himayesiyle her tarafta sevgi ve saygı kazanmış olup, Türkmen askerlerinden başka kuzeyden gelen Kıpçak kölelerini de satın alır; tahsil ve terbiye ile yetiştirip gazaya götürürdü.³⁵ O, kumandası altında bulunan askerleri Sinop'ta gemilere bindirdi ve tüccarları da yanına alarak Hazar denizine (Karadenize) açıldı.³⁶ Türk donanması karşı sahile çıkıp Suğdak şehri teslim aldı. Oradan Kıpçak hanına ve Rus melikine elçiler gönderip itaatlerini istedi. Kıpçak hanı Türk, Saksın³⁷ ve Rus halklarından mürekkep 10.000 kişilik bir ordu hazırladı ise de Selçuklu ordusu karşısında 5000 dinar nal-

³¹ İbnü'l-Esir, a.g.e. C. XII, s. 346, Turan, a.g.e. s. 357, 358.

³² İbn Bibi; a.g.e. C. I, s. 317, 318.

³³ A. Yakubovski, "İbn-i Bibi'nin, XIII. Asır Başlarında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikayesi", (Çev. İ. Kaynak), D.T.C.F. Dergisi, C.12, Sy. 1-2, 1954, s.

³⁴ İbn Bibi, a.g.e. C. I, s. 318. Yazıcıoğlu Ali; *Tevârih-i Âli Selçuk*, Topkapı Sarayı Revan köşkü ktp. Nr. 1390. s. 315. Yakubovski, a.g.m. s. 207-226, Hüsameddin Çoban ve Çoban-oğulları Beyliği ile ilgili olarak ayrıca bkz. Y. Yücel, "Çoban-Oğulları Beyliği", D.T.C.F. Dergisi, C. 23, Sy. 1-2, 1965, s. 61-73.

³⁵ Yazıcıoğlu, a.g.e. s.319.

³⁶ Gordlevski; *Anadolu Selçuklu Devleti*, (çev. A. Yaran), Ankara 1988, s. 55, H. 612 (1215) yılına ait kitabede Selçukluların Sinop'u deize açılmak için bir basamat olarak kullandıkları ifadesi yer almaktadır. Hüseyin Hilmi; *Sinop Kitabeleri*, Sinop, 1923. Orta Çağlarda Karadenize pontus, Ermeniye adları yanında Hazar, Suğdak ve bazen de Sinop, Rus ve bir defa da Lâzik denizi gibi türlü isimler veriliyordu. Bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 351. İbn Said el-Magribi, *Kitab Bart el-Arz*, Tetuan 1938, s. 129. İbn Rusteh; *el- A'lak el-Nefise*, nşr. M.J. de Goeje, Leyden 1892, s. 139. El-Mesudi; *Murûc ez-zeheb*, I, (nşr. Ebu'l-Kasım Payende), Tahran 1372, s. 212.

³⁷ Hazar Devleti döneminde Türklerin en büyük ve en önemli ticaret şehirlerinden biridir. Kuzey yolu üzerinde ticaret yapan Türk ve yabancı bir çok tüccar bu şehirde oturur ve ticaret işleriyle uğraşırlardı. Orta Çağda nüfusu nerede ise 100.000'in üzerinde olduğunu kaynaklar belirtmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Y. Bedirhan, *Orta Çağda İpek Yolu Hâkimiyeti ve Türk Yurtları*, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Konya 1994.

baha ücreti ve hediyeler vermek suretiyle tâbiyeti kabul etmeye mecbur oldu. Bu durumu öğrenen Rus hükümdarı da savaşmaya cesaret edemeyerek Hüsameddin Çoban Bey'e kıymetli hediyeler, Macar atları, kürkleri ve Rus ketenleri göndererek aman diledi.³⁸ Türk kumandanı bu zaferleri Sultana bildirdi ve pek çok hediye gönderdi.³⁹

Hâkimiyetini sağladıktan sonra, geri dönme emrine göre hareket etti. Hüsameddin Çoban Bey Suğdak şehrinde dini teşkilatı kurdu. Orada bir cami inşa etti, kadı, imam ve müezzinler tayin etti. Selçuklu hâkimiyetini kabul eden Suğdak'a muhafızlar bırakarak Sinop'a ve Kastamonu'ya döndü. Onun beraberinde Kıpçak köleleri, Macar atları, Rus ketenleri, altın ve sair pek çok ganimet vardı; Sinop ve Kastamonu servetle doldu.⁴⁰ Selçukluların Suğdak hâkimiyeti Moğolların 1239'da buraya tekrar gelişlerine kadar sürer.⁴¹ İbn Bibi'nin eserinde, Hüsameddin'in ordusunun dönüşünden sonra "*kâfirler Tatar kargaşalıklarına kadar sükkun içinde yaşadılar*"⁴² diye kısa bir kayıt bulunmaktadır. "*Tatar kargaşalığı*"ndan, müellif'in şüphesiz 1239'daki Moğol istilasını kastettiği anlaşılmaktadır.

Gordlevski'nin de ifade ettiği gibi, "*Suğdak seferine yol açan, yalnızca, askeri düşünceler değildir, bir o kadar da, buna, ticaretin çıkarları neden olmuştur. Suğdak, Moğollar tarafından ele geçirildikten sonra da, Anadolu ve Kırım arasındaki temaslar sürüyordu; Kırım halkı, ekonomik bakımdan eskisi gibi, Anadolu'ya eğilim gösteriyor ve oraya, denizin ötesindeki Rum ülkesine gidiyordu*"⁴³.

Bu deniz aşırı Suğdak seferi şüphesiz ki dikkate şayandır. Bu olay bölgede yaşayan halkların tarihi bakımdan olduğu kadar, Moğol istilası arifesinde Güney-doğu Avrupa memleketlerinin celp edildiği ticari faaliyetler bakımından da dikkat çekmektedir.⁴⁴ Bu seferin özel bir manası da; Sinop'un fethinin üzerinden henüz on yıl gibi kısa bir zaman geçmeden burada geliştirilen deniz kuvvetlerinin böyle bir sefere girişecek bir kudrete sahip bulunması - her ne kadar Yakubovski, bu seferde Türkleri Kırım sahillerine getiren gemiler, Türkler'e değil de Yunanlılar'a ait olduğu zannedilmektedir dese de⁴⁵ - dikkate değer bir hadisedir.

Moğol baskısı üzerine anarşi içerisinde ve sahihsiz kalan Suğdak şehrine gemileri ile ganimet elde etmek amacıyla gitmiş olan Rumlar, buradan elde ettikleri ganimetlerin yanında, İbn Bibi'nin haberine göre bir de Karadeniz'de Müslüman tüccarlara ait gemileri soymuşlar ve gere dönüşte fırtınaya tutularak Sinop limanına sığınmak zorunda kalmışlardı.⁴⁶ Halbuki Selçukluların bir vasalı durumunda olan Trabzon Rumlarının böyle bir işe girişmiş olmaları Selçuklulara ihanet anlamı taşıyordu. Gelenek gereği sultanın oradaki donanmasının reisi olan Hayton da bu gemilere el koyduğu gibi, İmparator Andronikos'un kumandanlarını da esir etmişti. Celaleddin Harezmşah'ın Doğu Anadolu'da karışıklık çıkarmasını fırsat bilen Rumlar,

³⁸ İbn Bibi, **a.g.e.** C. I. s. 326, 327.

³⁹ Turan, **a.g.e.** s. 359.

⁴⁰ İbn Bibi, **a.g.e.** C. I. s. 329, Yazıcıoğlu, **a.g.e.** s. 320, 321. Turan, **a.g.e.** s. 359, İ. Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, M.E.B. Yayınevi, Ankara 1992, s. 66.

⁴¹ Alptekin, **a.g.e.** s. 288. H. Solmaz, **Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi**, (İbn Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden), Ankara 1941, s. 125. A. Yakubovskiy, XIII. Asır Başlarında Anadolu Türklerinin Suğdak, Kıpçak ve Ruslara Karşı Yaptıkları Sefere Dair İbn Bibi'nin Rivayeti", s. 35, 75.

⁴² İbn Bibi, **a.g.e.** C. I, s. 330.

⁴³ Gordlevski, **a.g.e.** s. 213.

⁴⁴ Yakubovski, **a.g.m.** s. 210.

⁴⁵ Yakubovski, **a.g.m.** s. 213.

⁴⁶ İbn Bibi, **a.g.e.** C. I, s. 330.

Celaeddin Harezşah'a tâbi olmakla kalmadılar,⁴⁷ aynı zamanda Ünye'ye kadar olan Selçuklu hâkimiyeti altındaki Karadeniz kıyılarına da saldırıp yağmalayarak Sinop ve Samsun Limanlarına da saldırıp birçok Türk'ü esir aldılar. Arap kaynaklarının 1225 yılında vuku bulunduğunu söyledikleri bu olayları haber alan sultan Erzincan'da bulunuyordu ve döner dönmez derhal harekete geçip sahilleri ve şehirleri Rumlardan kurtardı. Hatta Hayton Rum esirleri vererek Türkleri kurtardı ise de, Rumlar yağmaladıkları malları geri vermediler.⁴⁸ İbn Bibi ve diğer Selçuklu kaynakları bu seferle ilgili olarak hiçbir haber vermezler. İşte Trabzon Komnenosları üzerine yapılan sefer bu olaylardan sonra düzenlendi. Komnenoslara ait kaynaklar, biraz efsanelerle karışık olmakla beraber, Selçukluların hem karadan ve hem de denizden, Rumlar üzerine bir sefer düzenlediklerini ve Trabzon'a kadar ilerleyip şehri kuşattıklarını ayrıntılarıyla anlatmaktadır.⁴⁹

Alâeddin Keykubad Sinop, Samsun ve Ünye'ye kadar kıyıları Rumların elinden kurtardıktan sonra donanmayı Trabzon üzerine gönderdi. Selçuklu kara ordusu da melik Gıyaseddin ve atabeyi Mübarizüddin Er-Tokuş⁵⁰ kumandasında Zigana dağlarını aşarak Maçka'ya doğru ilerledi. Bu Selçuklu gücü karşısında tutunamayan Rumlar Trabzon surları içine çekildiler. Selçuklular şehri güneyden ve kuzeyden kuşattılar. Şiddetli çarpışmalar oldu, en sonunda Rumlar karşı bir hareketle Selçukluları püskürtmeyi başardılar. Her iki taraf da çok kayıp verdi. Selçuklular üç koldan tekrar hücumla geçtilerse de bu kez yağın şiddetli yağmur ve çıkan fırtına Selçuklu ordusunun birbiriyle olan irtibatını kestiği için, askerlerin kahramanlığına rağmen yine de sonuca ulaşamadı. Rumların Harezşah'a tâbiyeti, Keykubad'ın 1230'da Harezşah'a karşı Köseadağ'da kazandığı zafere kadar sürmüştür. 1230'da tekrar Selçuklu metbu tanıyan Rumların bağlılık şartları I. İzzeddin Keykavus zamanındaki mevcut hükümlerin tekrar yürürlüğe geçmesiydi. Rumların bu tâbiliği de 1243'e kadar sürdü.⁵¹

Sonuç

Anadolu Selçuklu Devleti'nin en önemli gelir kaynaklarından olan ticaretin, ülke sınırları içinde olduğu kadar ülke dışında da sekteye uğraması, devletin etkin önlem almasını elzem hale getirmiştir. Böylece en eski dönemlerden beri süregelen Anadolu-Kafkasya arasındaki ticari münasebetlerin Selçuklu sulatanlarının gayretiyle devam ettiğini görmekteyiz. Bu ticaretin Kırım-Suğdak vasıtasıyla yapılmış olması, Suğdakın Selçuklular için ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu gün de olduğu gibi, Kafkasya bölgesi, Selçuklular zamanında da Anadolu Türklüğü için siyasi, ticari ve ekonomik manada vazgeçilmez bir bölge olmuştur.

⁴⁷ A. Taneri, **Harezşahlar**, D. V. Yayınları, Ankara 1993, s. 75.

⁴⁸ İbnü'l-Esir, **a.g.e.** C. XII, 441.

⁴⁹ Turan, **a.g.e.** s. 361. Alptekin, **a.g.e.** s. 289.

⁵⁰ Mübarizüddin Er-Tokuş hakkında bkz. Solmaz, **a.g.e.** s. 130, 131, İbn Bibi, **a.g.e.** C. I. s.354.

⁵¹ Turan, **a.g.e.** s. 362, 363, Alptekin, **a.g.e.** s. 289, Kafesoğlu, **a.g.e.** s. 66, Gordlevski, **a.g.e.** s. 55, 60.

KAYNAKÇA

- ALPTEKİN, C., "Türkiye Selçukluları" **T.D.V.İ.A.** C.VIII s.237-247,
- ANNA KOMNENA, Alexiad (1996) (**Malazgirtlin Sonrası**), İstanbul çev. Bilge Umar (İnkılap yay.),
- BARTHOLD, W; (1975) **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, (Yayına Haz. K.Y.Kopruman, İ. Aka), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- BARTHOLD, W; (1990) **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, (Hzr. H. D. Yıldız), T.T.K. Ankara.
- BAYKARA, Tuncer, (1997) **I. Gıyaseddin Keyhusrev (Gazi-Şehit)** , Ankara s. 7-72 (T.T.K yay.),
- BEDİRHAN, Y; (1994) **Orta Çağda İpek Yolu Hâkimiyeti ve Türk Yurtları**, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Konya.
- BEDİRHAN, Y; (2012) **Selçuklular ve Kafkasya**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- BUNİYATOV, Musa Ziya, (1991)"12.-13. Yüzyıllarda Azerbaycan'la Küçük Asya Arasında Karşılıklı İlişkilerin öğrenilmesinde Kafkasya'da Bulunan Anadolu Selçukluları Sikkelerinin Bir Kaynak Olarak Önemi" **X. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22-26 Eylül 1986) Bildirileri**, Ankara C.III s.1001-1012 (T.T.K. yay.),
- DEMİRKENT, Işın, (1996) **Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan**, Ankara.
- DEMİRKENT, Işın, (2002) "Kılıçarslan T.D.V.İ.A. Ankara C. XXV s.396-399,
- EL-MESUDİ; (1372) **Murûc ez-zehab**, I, (nşr. Ebu'l-Kasım Payende), Tahran.
- GORDLEVSKİ; (1988)**Anadolu Selçuklu Devleti**, (çev. A. Yaran), Ankara.
- Hüseyin Hilmi; (1923) **Sinop Kitabeleri**, Sinop.
- HÜSEYİNOV, R. A., (1990) "XI-XII. Yüzyıllar Azerbaycan'ında Şehir Yaşamı ve Emtea-Para İlişkileri Üzerine" **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (İstanbul 21- 25 Mayıs) Bildirileri**, Ankara (T.T.K. yay.)
- İbn Rusteh; (1892) **el- A'lak el-Nefise**, nşr. M.J. de Goeje, Leyden.
- İbn Said el-Magribi, (1938) **Kitab Bart el-Arz**, Tetuan.
- İPLİKÇİOĞLU, Bülent, (1994) **Eski Çağ Tarihinin Ana Hatları**, İstanbul (Bilim Teknik yay.)
- KAFESOĞLU, İ; (1992) **Selçuklu Tarihi**, M.E.B. Yayınevi, Ankara.
- Kerimü'ddin Mahmud Aksarayî, (2000) **Müsemretü'l-Ahbar ve Müseyeretü'l Ahyar**, Ankara çev.Mürsel Öztürk T.T.K. yay.)
- KESİK, Muharrem, (2003) **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)**, Ankara (T.T.K yay.),
- KİTAPÇI, Zekeriya, (1998) **Orta Asya'da İslamiyetin Yayılışı ve Türkler**, Konya.

- KOCA, Salim, (1997) **Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)** , Ankara (T.T.K. yay.),
Turan, O., (1997) "Kekubâd I." İ.A. Eskişehir C. VI s. 645-659,
- POLAT, M. Said, (1997) Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçuklularında İctimaî ve İktisadî Hayat,
İstanbul (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,
Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- SEVİM, Ali, (1990) **Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleyman-şâh**, Ankara (TTK yay.)
Sevim, Ali, (2002) "Keyhusrev I" **T.D.V.İ.A.** Ankara C.XXV s. 347-349,
- SOLMAZ, H; (1941) **Anadolu Selçuki Devleti Tarihi**, (İbn Bibi'nin Farsça Muhtasar
Selçuknâmesinden), Ankara.
- SÜMER, F., "Keykâvus I" **T.D.V.İ.A.** C.XXV. s.352-353.
- SÜMER, F; (1985) **Yabanlı Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar**,
İstanbul.
- ŞEŞEN, R. (1998) **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, İstanbul.
- TANERİ, A; (1993) **Harezmşahlar**, D. V. Yayınları, Ankara.
- TURAN, O. 1988) **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar**, TTK Yayınları
Ankara.
- TURAN, O., (1997) "Keykâvus I" İ. A. C. VI. Eskişehir.
- TURAN, O., (1997) "Süleyman-şâh" İ. A., Eskişehir C.XI. s. 201-219,
- TURAN, Şerafettin, (1990) **Türkiye - İtalya ilişkileri I (Selçuklular'dan Bizans'ın Sona
Erişine)**, İstanbul.
- TURAN,O. (1997) "Keyhusrev I" C. VI. İ.A. Eskişehir .
- TURAN,O., (1997) "Kılıçarslan I." İ.A. Eskişehir C. VI .
- UYUMAZ, Emine, (1997) **Sultan I. Alâeddin Keykubat Devri Selçuklu Tarihi (1220-1237)**,
İstanbul.
- YAKUBOVSKİ, A; (1954) "İbn-i Bibi'nin, XIII. Asır Başlarında Anadolu Türklerinin
Suğdak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikayesi", (Çev.
İ. Kaynak), D.T.C.F. Dergisi, C.12, Sy. 1-2.
- YAZICIOĞLU Ali; **Tevârih-i Âli Selçuk**, Topkapı Sarayı Revan köşkü ktp. Nr. 1390.
- YÜCEL, Y; (1965) "Çoban-Oğulları Beyliği", D.T.C.F. Dergisi, C. 23, Sy. 1-2.